

dr. David Van Reybrouck

De democratie in ademnood: de gevaren van electoraal fundamentalisme

Universiteit Leiden

De democratie in ademnood: de gevaren van electoraal fundamentalisme

Cleveringarede uitgesproken door

dr. David Van Reybrouck

aan de Universiteit Leiden

op maandag 28 november 2011.

Universiteit Leiden

Mijnheer de rector, Dames en heren,

Het mag u verbazen dat ik hier op deze dag en op deze plek voor u sta. Op acht uur vliegen hiervandaan gaan uitgerekend vandaag historische verkiezingen door in een land dat mij nogal dierbaar is. Dat land is Congo en de verkiezingen noem ik historisch omdat ze slechts de tweede democratische stembusgang in bijna een halve eeuw tijd zijn. Of zouden moeten zijn.

Als ik mij hier vandaag dan toch laat tooien met het donkere velours van het academische ambt in plaats van mij te hullen in het katoenen hemd van de verkiezingswaarnemer, dan is dat omwille van dat 'zouden moeten zijn'. Die formule gaat immers naar het hart van een vraag waarmee ik al enkele jaren worstel en die ik vanavond graag aan u voorleg. Die vraag luidt: in hoeverre brengen verkiezingen de democratie dichterbij, in Congo, maar ook daarbuiten?

Op zich lijkt dat een merkwaardige vraag. Zonder verkiezingen toch geen democratie? De stembusgang is toch zowat de essentie van het ideaal van zelfbestuur? Ja en nee. Laat ons met het antwoord op die schijnbaar retorische vragen even wachten en eerst de blik naar Congo richten.

Op dit eigenste ogenblik, terwijl wij hier zitten, staan burgers in een land zo groot als West-Europa aan te schuiven bij een stemlokaal - bij een hut in het regenwoud, in een dorp in de savanne, aan een kantoor in de provinciestad of in de megalopool van de hoofdstad. Van 1996 tot 2003 werd Congo, na 32 jaar dictatuur onder Mobutu, geteisterd door een verschrikkelijke oorlog. Die is nog steeds niet helemaal over, maar in 2006 gingen onder auspiciën van de internationale gemeenschap vrije en democratische verkiezingen door, de eerste sinds 1964. En vandaag mag het land voor de tweede keer op rij zijn hoogdag van de democratie vieren.

Is het dat ook? Het valt te vrezzen. En wel omwille van drie redenen. Ten eerste, de logistiek. Om in een land als Congo - er is

geen wegennet, niemand weet hoeveel inwoners er zijn, internet is geen digitale snelweg maar een bospad - om in zo'n land min of meer fatsoenlijke verkiezingen te houden heb je een organisatorische slagkracht nodig die ronduit duizelingwekkend is. Van de naar schatting 68 miljoen inwoners hebben er zich in de afgelopen maanden 32 miljoen laten registreren als kiezer bij een rondtrekkend aanmeldingskantoor. Kiesgerechtigd ben je vanaf 18 jaar, maar ik kreeg foto's toegestuurd van kinderen van 12 die trots poseerden met hun kieskaart. Voor de presidentsverkiezingen zijn er elf kandidaten, voor de parlementsverkiezingen - die ook vandaag doorgaan - waren ze met maar liefst 19 duizend gegadigden. Het parlement telt nochtans maar 500 zitjes. Zulke aantallen vergen kiesbrieven met imposante afmetingen; de Congolezen noemen ze inmiddels *kiesmatten*. 64 miljoen stuks moesten er worden gedrukt; ze werden in Zuid-Afrika besteld. En zulke kiesbrieven vergen stembussen, groter dan normaal. Die werden speciaal voor de gelegenheid in China getimmerd, 180.000 om precies te zien. Ondertussen moesten er in bijzonder weinig tijd 62 duizend stembureaus worden ingericht en 300 duizend kiesagenten worden opgeleid. De afgelopen dagen werd duidelijk dat die strakke timing onmogelijk gehaald kon worden. Bij de verkiezingen van 2006 werden de stembussen en -brieven per helikopter, jeep, brommer, maar ook per prauw en zelfs op het hoofd tot op de plaats van bestemming gebracht. Weken van tevoren was het materiaal onderweg. Dit keer is dat niet het geval. Er zal bij meer dan één kiesbureau gemor te horen zijn.

Een tweede reden waarom vandaag geen onversneden hoogdag voor de democratie in Congo wordt, betreft het politieke klimaat. Vorige week werd in de diamantstad Tshikapa Antoine Mulumba door de nationale veiligheidsdiensten ontvoerd. Antoine baatte een internetcafeetje uit. Aan enkele klanten had hij een cartoon laten zien waarop president Kabila stond te voetballen met zijn politieke uitdagers en verloor. Een spotprent? Antoinettes kantoorje werd leeggehaald, hijzelf werd geslagen, gemarteld en naar verluidt naar Kinshasa overgebracht. Van hem ontbreekt elk spoor.¹

Eerder werd in Goma de populaire zanger Fabrice Mumpfirts opgepakt. Fabrice weigerde prijsliederen voor de president te zingen. Vermoed wordt dat de presidentiële garde achter zijn ontvoering zat. De jeugd van Goma stak autobanden in brand en riep roadblocks op om 'hun dichter', zoals ze hem noemden, terug te krijgen. Enkele dagen later was Fabrice vrij, bont en blauw gemept.²

In Mbuji-Mayi werd een kind in mekaar geslagen door een van de sportifs uit de entourage van de gouverneur. *Sportifs* zijn jongelui die in hun vrije tijd (hebben ze er andere?) gevechtssporten beoefenen en hun diensten ter beschikking stellen van kieskandidaten. Het kind overleed.³

En zo zijn er tientallen en tientallen voorbeelden van geweld en intimidatie, waarbij zelfs de Congolese politie en veiligheidsdiensten zich niet onbetuigd lieten. In september werden in Kinshasa de kantoren van de oppositiekandidaat Etienne Tshisekedi afgebrand. Er vielen één dode en tientallen gewonden.⁴

In Lubumbashi laaide de historische haat tussen de oorspronkelijke Katangezen en de ingeweken Kasaiëns voor het eerst in twintig jaar weer op. "Er zijn te veel muskieten in de woonkamer", zei Gabriel Kyungu tijdens een openbare toespraak, "we zullen wat insecticide moeten rondspuiten".⁵ Kyungu is niet de eerste de beste, maar de voorzitter van het Katangese parlement. Zijn aanhangers zongen: "We gaan Lubumbashi schoonvegen; het stinkt hier naar Kasaiëns".⁶ Even leek het alsof Radio Mille Collines, de Rwandese haatzender uit 1994, weer op stond.

President Kabila weigerde op Radio Okapi, zowat het enige nationale medium van het land, te spreken. Hij volstond met op een persconferentie te zeggen: "Ik ga niet verliezen. Verenigd of niet, de oppositie zal worden verslaan".⁷ Terwijl Etienne Tshisekedi, zijn grote uitdager, op Radio Lisanga begin deze maand had gezegd: "Het is niet belangrijk om op de verkiezingen te

wachten. In een democratie berust de macht bij de meerderheid van het volk. En vermits de meerderheid van het Congolese volk voor Tshisekedi heeft gekozen en in hem zijn vertrouwen stelt, ben ik van nu af aan het staatshoofd".⁸

"Soms heb ik de indruk dat iemand een bidon benzine over deze stad heeft uitgekapt", zei mijn boezemvriend Papy Mbwiti nog deze week in De Morgen, "en dat er enkel nog maar een lucifer nodig is om de boel in de fik te zetten".⁹

Hoogdag van de democratie? Er is nog een derde reden tot twijfel, en misschien wel de belangrijkste. Begin januari heeft president Kabila, terwijl het parlement met reces was en buitenlandse waarnemers vooral met Ivoorkust en Nieuwjaar bezig waren, in zeven haasten de grondwet veranderd. Presidentsverkiezingen, zo stond het er ineens, zullen niet langer twee rondes duren, maar slechts één. Dat heette goedkoper te zijn. Iedereen bleek op snelheid gepakt en met stomheid geslagen. Het was een meesterzet van Kabila om de oppositie tegen elkaar uit te spelen. In het oude stelsel was de kans reëel dat hij het in de tweede ronde ging moeten opnemen tegen een oppositiekandidaat en dat hij die strijd zou verliezen, wanneer zijn uitdager alle proteststemmen naar zich toe kon trekken. Maar met slechts één ronde te gaan, stond de president veel sterker. De oppositie, met botsende persoonlijkheden als de ondoorgrondelijke, oude Tshisekedi en de jonge, ambitieuze Kamerhe, zou nooit de krachten gebundeld krijgen. Kabila blies nieuw leven in dat verhaal van die twee honden en dat ene been. Hij zou zijn heerschappij makkelijker kunnen verlengen, desnoods met slechts 20 of 30 procent van de stemmen achter hem.

In Kinshasa doet deze dagen de volgende grap de ronde: "Een Amerikaan, een Japanner en een Congolees zitten samen te praten over de verkiezingen. Zegt de Amerikaan vol trots: 'Bij ons zijn de uitslagen van de presidentsverkiezingen al na één week gekend!'. Zegt de Japanner: 'Zo lang? Wij, met onze computers, hebben ze al na één dag'. Zegt de Congolees: 'Maar enfin, wij kennen de resultaten al weken vóór de verkiezingen!'"

Door die grondwetswijziging verslakte ook de internationale belangstelling voor Congo. Het protest was minimaal, de gelatenheid maximaal. Internationale donoren twijfelden of ze deze verkiezingen nog moesten steunen. Stond Europa bij voorbeeld aan de wieg van de stembusgang van 2006, dan is het nu een lauwe tweede- of derderangsspeler geworden.¹⁰ Europa heeft momenteel de handen vol met haar eigen interne problemen.

Dames en heren, tussen de eerste vrije verkiezingen van 2006 en die van vandaag is de democratie in Congo er fel op achteruit gegaan. De macht van het parlement is zienderogen geslonken, die van de president is zienderogen gegroeid. De democratische ruimte kromp aanzienlijk, de vrijheid van meningsuiting en het recht op vereniging zijn er beroerder aan toe dan vijf jaar geleden. 2006 betekende prille hoop, 2011 smaakt naar wanhoop en moedeloosheid.

Mocht ik vandaag een nieuw hoofdstuk breien aan Congo, het zou grimmig zijn. De cijfers liegen er niet om. In het jaarlijkse *Failed States Report* van het Fund for Peace en *Foreign Policy* zakt Congo dit jaar opnieuw naar de vierde laatste plaats ter wereld op vlak van *state failure*. In de Democracy Index van de Economist Intelligence Unit behoort het nog steeds tot de slechtste leerlingen van de democratische klas en het bevindt het zich in de buurt van Syrië, Myanmar en Noord-Korea. In de Doing Business Index van dit jaar zakt het enkele plaatsen en bungelt het qua investeringsklimaat helemaal onderaan de lijst van 183 landen. In de Mo Ibrahim Index for good bestuur in Afrika staat Congo op plaats van 50 van 53 landen. En, ondraaglijkste statistiek van al, in de Global Hunger Index staat het land, ondanks zijn fantastische klimaat en goede bodem, op de allerlaatste plaats. Nee, het gaat niet goed met Congo, twee stembusgangen ten spijt.

2.

Brengen verkiezingen democratie voort? Daarover bestaan feitelijk twee scholen, een optimistische en een pessimistische. De

eerste school kreeg veel aanhang na de Val van de Muur in 1989. Met het einde van de Koude Oorlog leek er een nieuwe periode aan te breken in de internationale politiek, een tijdperk waarin mensenrechten en democratie eindelijk belangrijker werden geacht dan geostrategische allianties en wapenwedloop. Het Westen zou niet langer zijn wil doordrukken door kritiekloze steun aan bevriende regimes, maar door het positief stimuleren van democratische ontwikkelingen. Verkiezingen werden het nieuwe ordewoord: autocratische regimes en mislukte staten moesten zich in het post-ideologische tijdperk op de rails van de democratie plaatsen door de wissel van een stembusgang. Met figuren als Lech Wałęsa, Václav Havel en Nelson Mandela leverde dat enkele indrukwekkende resultaten op.

Maar tien jaar later zagen sommigen dat die wissel niet overal even soepel verliep. Dat er landen waren die ontspoorde. Joegoslavië en Rwanda waren de schrijnendste voorbeelden. Maar ook in Kenya zorgden de eerste vrije verkiezingen van 1991 voor een heropflakking van etnisch geweld en in Burundi leidden de verkiezingen van 1993 tot een conflict waarbij 50 duizend mensen het leven lieten. In etnische verdeelde landen met zwakke politieke instellingen kon stemrecht tot een explosie van geweld leiden. We zagen het onlangs nog in Ivoorkust en opnieuw in Kenya. Het recept van democratisering door vrije verkiezingen was dus lang niet overal even succesvol, al bleef de Amerikaanse overheid in de Bush-jaren (van 2001 tot 2009) er mordicus aan vasthouden. Irak en Afghanistan moesten en zouden verkiezingen krijgen, hoewel de kruitdampen nog niet opgetrokken waren en het resultaat doorgaans zeer pover oogde. Een bumpersticker in de VS vatte die houding sarcastisch samen: 'Be nice to America, or we'll bring democracy to your country'.

Vanaf 2000 ontstond een veel pessimistischere school over de waarde van verkiezingen in het proces van democratisering. *From Voting to Violence* heette een invloedrijk boek van Jack Snyder. *Democracy Kills* luidde het werk van BBC-correspondent Humphrey Hawksley.

Democratie kun je niet eten schreef Alphonse Muambi, een tot Nederlander genaturaliseerde Congolese die vandaag verkiezingswaarnemer is in zijn land van oorsprong. De bekendste der demo-pessimisten is echter Paul Collier, professor economie in Oxford. In zijn werk *Wars, Guns and Votes: Democracy in Dangerous Places* laat hij er geen twijfel over bestaan: “Door verkiezingen te promoten hebben de rijke, vrije democratieën de bal behoorlijk mis geslaan. We willen dat de *bottom billion* [de landen waar het armste miljard van de wereld woont] eruit ziet zoals wij, maar we vergeten hoe wij geraakten waar we nu staan. Wij deden het ook niet met één enkele sprong: van dictatuur naar vrije democratie”.¹¹ Collier ging niet over één nacht ijs. Hij berekende concreet wat verkiezingen deden met de armste landen van onze planeet. Zo bleken ze die landen niet vreedzamer, maar juist gevaarlijker te maken. Ze zorgden niet noodzakelijk voor beter bestuur. Ze deden weinig of niets aan de kindersterfte in een land. Ze werkten corruptie niet tegen, maar hielden haar veel vaker in stand.¹²

Met zulke analyses leek het pleit beslecht in het voordeel van de pessimistische school. En het drama in Ivoorkust eerder dit jaar - meer dan duizend doden, meer dan één miljoen vluchtelingen - bevestigde enkel dat verdict. Tot men het proefschrift van de jonge Zweedse onderzoeker Staffan Lindberg ter hand neemt. Lindberg keek naar verkiezingen in Afrika tussen 1989 en 2003. Hij becijferde het effect van 232 stembusgangen in 44 landen op de democratische cultuur van hun respectieve samenleving en kwam tot de conclusie dat het proces van democratisering weliswaar een werk van lange adem was, maar dat het beste middel om democratie en civiele rechten te bevorderen toch nog steeds verkiezingen waren. Hij stelde: “Verkiezingen zijn een krachtig middel tot politieke verandering. [...] Er kan geen twijfel over bestaan dat Afrika in de afgelopen jaar geleidelijk aan politiek en economisch vrijer is geworden”. En, afgaande op zijn cijfermateriaal, voegde hij voegde eraan toe: “De derde stembusgang lijkt het kantelpunt te zijn waarop partijtoppen beginnen te beseffen dat op lange termijn vuil spel niet loont”.¹³

Hoe verhoud ik mij in dat spanningsveld tussen electorale pessimisten en optimisten? Ik hoop werkelijk dat de optimisten gelijk hebben, maar ik vrees dat de pessimisten hen overtreffen. Ik hoop voor Congo dat Staffan Lindberg gelijk heeft en dat de derde stembusgang, die van 2016, de grote sprong voorwaarts mag betekenen. Maar ik weet ook dat een algemene trend uit het verleden nog geen concrete garantie voor de toekomst inhoudt. En dat een gemiddelde van een continent ook maar een gemiddelde is. Ik weet ook dat de democratische cultuur niet enkel groeit op die ene dag om de vijf jaar, maar ook op alle andere 1825 tussenliggende dagen en dat er wat betreft de afgelopen legislatuur zeer veel kansen verloren zijn gegaan in Congo. En ik weet ook dat in buurland Zimbabwe herhaalde verkiezingen de democratie enkel verder en verder hebben verdrongen. Lindberg beseft dat laatste ook (“the more elections held in Zimbabwe, the worse they get so far”): het is de anomalie die hij nu nog kan negeren, maar die mogelijk zijn theorie ondermijnt.¹⁴ En ik weet ook dat ik ooit tijdens een lunch in Kinshasa zat te praten met iemand uit de directe entourage van president Kabila die niet wist dat ik wist dat hij tot de directe entourage van president Kabila behoorde. Ik sprak mijn bewondering uit voor de figuur van Mandela, iets wat mijn disgenoot nogal droevig stemde. “Mandela is toch een slecht voorbeeld van een Afrikaanse leider,” zei de vriend van de president. “Ah bon, wie doet dan beter?” “Mensen zoals Mobutu of Mugabe,” klonk het.

Dus ja: ik hou mijn hart vast voor het democratiserende vermogen van deze verkiezingen in Congo.

3.

Hoe kwamen we hier terecht? Daarvoor moeten we terug naar eind 2002, op het eind van de oorlog. De internationale gemeenschap slaagde er toen in om samen met de strijdende partijen een vredesakkoord op te stellen, het Accord Global et Inclusif, dat voorzag in de creatie van een overgangsregering. Die regering bestond uit afgevaardigden van de diverse strijdende partijen en was belast met twee taken: het samenvoegen

van alle militias tot een nationaal leger en, uiteraard, geheel volgens de optimistische logica van 1989, het uitschrijven van vrije en democratische verkiezingen, en wel voor het einde van 2006.

Wat nu, bijna tien jaar later, opvalt is de haast waarmee die verkiezingen noodzakelijk werden geacht. Ja, de internationale gemeenschap ging tot het uiterste om die dure en complexe verkiezingen tot een goed einde te brengen. Ja, ze waren een succes: het Congolese volk toonde zich klaar voor democratie. En ja, een president en een parlement werden verkozen. Maar de lokale verkiezingen, die nochtans ook op die dag hadden moeten doorgaan, bleven achterwege. De internationale gemeenschap had daarop gehamerd, maar kennelijk niet hard genoeg. *The show had to go on.*

Ook elders - in Irak, Afghanistan, Oost-Timor of Burundi - moest het zo snel gaan. Vredesakkoord, overgangsregering, nieuwe grondwet, volkstelling, verkiezingen. In de overgang naar een stabielere democratie lijkt de eerste stembusgang een verplichte *rite de passage* die zo snel mogelijk dient plaats te vinden, niet op het eind van een transitie, niet ergens halverwege, maar al van bij het prille begin.

De reden voor die haast heeft mogelijks meer te maken met het verleden van het Westen dan met de toekomst van het land in kwestie. Het is uit schuldgevoel voor het kolonialisme dat vandaag de internationale inmenging zo kort mogelijk moet duren. Het is uit ongemak met de Koude Oorlog dat landen vandaag zo snel mogelijk op eigen poten moeten staan. Het is uit gêne voor een bezwaard verleden dat het Westen vandaag pieus hoedt over het bewaken van de 'nationale soevereiniteit'. Volgens Paul Collier is het daar vandaag in doorgeschoten: hij noemt het "excessieve respect voor de notie van nationale soevereiniteit" (zijn woorden) een van de hardnekkigste misvattingen van het postkoloniale tijdvak, simpelweg omdat in verwoeste landen als Congo die soevereiniteit zelden *nationaal* is, maar zich tot de heersende elite beperkt.

"Het is geen schande," schrijft hij, "om de grote noden [van een land] internationaal op te lossen: beter internationaal aanpakken, dan helemaal niet".¹⁵

Die overhaaste manier van werken komt op mij vaag-vertrouwd over. Waar hebben we die ongedurigheid nog gehoord? Juist ja, in de jaren tachtig. Toen, in volle Koude Oorlog, ging het niet om het invoeren van democratische modellen, maar van vrije markten. We verplaatsen ons even terug in het tijdvak toen gedekoloniseerde staten allengs 'derdewereldlanden' werden genoemd, een term die eerstewereldlanden voor hen hadden bedacht. Hoe konden landen die grote schulden hadden opgebouwd en toch verpauperden voor meer welvaart zorgen? De eerste wereld, bij monde van het IMF en de Wereldbank, stonden klaar met praktische adviezen: in ruil voor schuldenherschikking moesten zulke landen hun nationale economieën zo snel mogelijk liberaliseren. Als ze de beproefde recepten van de vrijemarkteconomie naar de letter toepasten, zouden ze duizend bloemen zien bloeien.

Inmiddels kennen we de gevolgen: veel arme landen - waaronder ook Congo overigens - werden nog armer, ondanks het getrouw opvolgen van de internationale adviezen. De beloofde bloemen bleken een woestijn. Sinds het baanbrekende werk van Joseph Stiglitz, Nobelprijswinnaar economie, weten we ook waarom. Vrije markten zijn dan misschien wel zinvol om zoveel mogelijk welvaart voor zoveel mogelijk mensen te creëren, het invoeren ervan kan niet van de ene op de andere dag geschieden. Stiglitz wees erop dat twee essentiële factoren over het hoofd werden gezien: *sequencing* en *pacing*, de noodzakelijke stappen die een land moest doorlopen in de overgang van een staatseconomie naar een markteconomie én de tijd die nodig was voor elk van die stappen. *Sequencing* en *pacing*, volgorde en tempo.¹⁶ Om zijn punt te illustreren vergeleek hij Rusland met China. Rusland schakelde in een vloek en een zucht over van een geleide economie naar een private economie, van een communistisch naar een kapitalistisch model: het resultaat was een oligarchie en het ontstaan van een puissant-rijke Rus-

sische jetset die kon gaan shoppen in Milaan en gaan skiën in de Franse Alpen. Geen duizend bloemen, maar slechts enkele. China daarentegen is al dertig jaar bezig met het mondjesmaat vrijgeven van zijn markten. Vandaag is het lot van miljoenen Chinezen verbeterd en is de Volksrepubliek de economische sterkhouder van de planeet.

4.

Sequencing en *spacing*, zou dat ook niet gelden voor de invoering van een democratie? Waarom moest een kapot land als Congo van de weersomstuit nationale verkiezingen krijgen? Over die vraag mocht ik een jaar geleden in de Balie in Amsterdam een debat modereren. “Omdat dat goed is voor de democratie,” zei de Nederlandse ambassadeur met standplaats te Kinshasa. “Maar Congo is een puinhoop,” zei de Nedercongoles Alphonse Muambi, “op puin kan je toch niet bouwen?”. De titel van de avond was: *De opgedrongen democratie*.

8

En eigenlijk hadden ze beiden gelijk, net zoals de demo-optimisten en de demo-pessimisten beiden een punt hebben. Wat als hun standpunten nu eens niet zo onverzoebaar waren? Wat als er een tussenoplossing bestond tussen het te vroeg of te laat afkondigen van nationale verkiezingen? Wat als een transitie nu eens begon met *lokale* verkiezingen in plaats van die alsmaar op de lange baan te schuiven? Congo wacht al vijf jaar op zijn gemeenteraadsverkiezingen, wat zeg ik, al meer dan vijftig jaar. Sinds de onafhankelijkheid heeft het land nog nooit lokale verkiezingen gekend. De laatste algemene gemeenteraadsverkiezingen vonden plaats in 1959; het waren tevens de eerste. Wat als de geleidelijke democratisering van een verwoest land nu eens op gang werd getrokken met het uitschrijven van lokale verkiezingen? Geen betere kweekvijver voor nationaal politiek talent dan de gemeenteraad, geen betere manier om politiek personeel vertrouwd te maken met de werking van een democratie dan het lokale niveau. Een cultuur van goed bestuur, overleg en *accountability* bouw je op van onderaf. Laat ons niet vergeten dat Congo, sinds de stichting van het land in 1885, nog maar tien jaar als democratie heeft gefungeerd:

van 1960 tot 1965 (het werd een ramp) en van 2006 tot 2011 (het was geen hoogvlieger). De politieke bestuurders van het land zijn meer vertrouwd met vormen van autocratisch bestuur, zoals het kolonialisme, het klassieke dorpsgezag of het bewind van Mobutu, dan met het respecteren van de volkswil.

Lokale verkiezingen zouden geen toemaatje mogen zijn voor de aardigheid, ze betekenen een essentiële bouwsteen in de wederopbouw van een land. Het is een eerste stap. Provinciale, parlementaire en presidentiële verkiezingen zijn volgende stappen die enkele jaren later kunnen worden gezet, als de instellingen meer solide zijn en de *culture of accountability* meer verankerd is. Die *sequencing* en *spacing* aanvaarden betekent uiteraard dat de termijn van de niet-verkozen overgangsregering en de betrokkenheid van de internationale gemeenschap beduidend langer zullen uitvallen. Zulks is niet populair, maar het kan wel vruchten afwerpen. Als we geloven dat de aanwezigheid van blauwhelmen (de operatie in Congo is de grootste en duurste uit de geschiedenis van de VN) toch een beetje heeft bijgedragen tot veiligheid van Congo de afgelopen tien jaar, dan valt er ook iets te zeggen voor het nut van een civiele pendant hiervan. De internationale gemeenschap stuurt al tien jaar bijna 20 duizend soldaten, maar nooit ambtenaren. Van 2003 tot 2006 kreeg de overgangsregering van Congo nochtans de steun van de CIAT, het *Comité International de l'Accompagnement à la Transition*, een unieke vorm van multilaterale en bilaterale diplomatie waarbij de ambassadeurs van de donorlanden de tocht naar de eerste vrije verkiezingen begeleidden. Sinds 2006 is hun rol uitgeteld, maar vorige maand nog smeekte de Congolese bisschoppenconferentie om een voortzetting van die instelling.¹⁷ Internationale mentoring hoeft de nationale soevereiniteit niet te belemmeren, maar kan haar juist bevorderen.

5.

Ja, het gaat om *sequencing* en *spacing*. Maar het gaat ook nog om iets anders, om het aanboren van lokale democratische bronnen. Het gaat ook om *sourcing*.

Bekijken we nog even de parallel tussen het opleggen van vrije markten en het invoeren van democratieën. Als je regels a, b en c toepast, zei het IMF in de jaren tachtig, krijg je vanzelf welvaart - en van ons schuldenkwijtschelding. Als je regels x, y en z toepast, zeggen Westerse donoren vandaag, krijg je vanzelf democratie - en van ons geld.

Welke zijn die regels om de democratie te doen ontkiemen? Ze zijn vaak onthutsend eenvoudig en vormelijk. Er moeten 'vrije en eerlijke verkiezingen' komen, zo klinkt het mantra. Er moeten meerdere partijen aan deelnemen. Er moet gelegenheid zijn tot campagne voeren. Er moet persvrijheid heersen. De oppositie moet een kans krijgen. Er moet afwisseling van de macht mogelijk zijn. Er moeten stembrieven, stemhokjes en stembussen zijn, stemmatten desnoods. De stemming moet geheim verlopen. De telling moet correct verlopen. Enfin, helemaal zoals bij ons dus, maar dan daar. Dan krijg je geld.

Zou die opgelegde democratisering een laatste vorm van kolonialisme durven zijn, een vorm van electorale evangelisering waarbij meer belang wordt gehecht aan de vorm van het ritueel dan aan de inhoud? Een vorm van electoraal fundamentalisme?

Als je de aanbevelingen van Westerse gouvernementele en niet-gouvernementele donoren ziet, dan lijkt het alsof de democratie een soort exportproduct is: af, kant-en-klaar, handig verpakt, gereed voor verzending. De democratie als een Ikea-bouwpakket, ter plaatse ineen te knutselen door de ontvanger, al dan niet met behulp van de bijgesloten gebruiksaanwijzing. En als het meubeltje uiteindelijk scheef staat? Of niet comfortabel zit? Of uiteen valt? Dan is dat de schuld van de consument ter plekke, niet van de producent veraf.

Tijdens dat debat in de Balie mocht ik ook Pieter Boele van Hensbroek interviewen, een filosoof uit Groningen. Hij deed onderzoek naar tradities van politiek denken in Afrika, van de negentiende eeuw tot vandaag. Ook hij hekelde het exportmo-

del van de democratie. Uit zijn onderzoek bleek immers dat er tal van interessante democratische en protodemocratische elementen aanwezig zijn bij Afrikaanse denkers uit heden en verleden, elementen waar vandaag, in het tijden van opgelegde democratie, niets mee wordt gedaan. Om in de beeldspraak van daarnet te blijven: de internationale gemeenschap exporteert *ready-made* meubeltjes naar Afrika, zelfs wanneer er goede en oorspronkelijke meubelmakers ter plekke zijn. Daarbij kan je zowel denken aan traditionele vormen van conflictbemiddeling, als aan de rol van het dorpsoverleg in het pas onafhankelijke Tanzania van president Julius Nyerere, als aan het veel recentere voorstel tot partijloze politiek van de Ghanese filosoof Kwasi Wiredu.

U zult mij hier geen pleidooi horen houden voor het respecteren van de oeroude Afrikaanse gemeenschapszin. Aan dat soort vormen van exotisme doe ik liever niet mee. Maar stel dat Mandela en Tutu, net na de afschaffing van de apartheid, enkel gebruik hadden gemaakt van de Westerse noties over misdaad en straf, en stel dat ze bestaande Afrikaanse rechtsopvattingen over helende in plaats van wrekende rechtspraak in de wind hadden geslagen, en stel dat hun fenomenale Waarheids- en Verzoeningscommissie dan toch gewoon een banale Gerechtigheids- en Bestraffingscommissie naar Europees model was geworden, zou Zuid-Afrika dan nog steeds van een burgeroorlog gespaard zijn gebleven?

Dames en heren, de democratie globaliseert. De Duitse filosoof Peter Sloterdijk vroeg in zijn onlangs verschenen studie *Zorn und Zeit* meer aandacht voor lokale tradities van democratie. En terecht. India is ooit na de Tweede Wereldoorlog begonnen als een democratie naar Brits model, vandaag is het met meer dan één miljard inwoners de grootste democratie ter wereld en fungeert het als het grootste laboratorium voor democratische vernieuwing waar geëxperimenteerd wordt met vormen van lokaal zelfbestuur, quota's voor de vertegenwoordiging van minderheden, participatieve burgerinspraak in het begrotingsoverleg, enzovoort.¹⁸ Betekent dat daar alles perfect gaat?

Nee, verre van. Een democratie die perfect is, heet een dictatuur. Maar het betekent wel dat het Westen niet langer een patent heeft op democratische innovatie.

6.

Bovendien, wie zijn wij om anderen de les te spellen? Wie zijn wij om te beweren dat wij de waarheid in pacht hebben? Wie zijn wij nog als het op democratie aankomt? Wie zijn wij nog?

Nederland heeft voor het eerst in zijn geschiedenis een goedogregering, Engeland zit met een coalitieregering, België zit al anderhalf jaar *zonder* regering. Allemaal: met dank aan verkiezingen. Moderne verkiezingen werden op het eind van de achttiende eeuw bedacht en verfijnd om het besturen van een land mogelijk te maken. Maar door processen van hypermediatisering lijken diezelfde verkiezingen vandaag soms wel eens obstakels tot het rustig besturen van een land. Voor het eerst in de geschiedenis is het gewicht van de komende verkiezingen, ook al zijn ze nog twee, drie jaar veraf, groter dan het gewicht van de voorbije verkiezingen. We zagen het vorige week nog maar eens in België waar politici andermaal zaten te staren naar de lichtbak van de volgende stembusgang, blind voor de bijzonder acute noden van het staatsbelang. In de Verenigde Staten staat de welvaart van een land, en zelfs van de wereld, op de helling door het pre-electorale gekissebis tussen Republikeinen en Democraten. Het is te hallucinant voor woorden, maar het gebeurt onder onze ogen, hier, vandaag en nu.

Ook in het Westen verkeert de democratie in ademnood.

In Griekenland en Italië, historische leden van de Europese Unie die doorgaans als de bakermat van de klassieke democratie gelden, werden deze maand binnen dezelfde week premiers aangesteld die *niet* verkozen waren. En bovendien: tot opluchting van velen. Het is te hallucinant voor woorden. Maar elders vinden we verkiezingen wel nog van groot belang.

In de Europese Unie zijn de afgelopen maanden essentiële bevoegdheden verschoven van de nationale parlementen naar de transnationale technocraten. Tot opluchting van velen. En ook dat is te hallucinant voor woorden. Maar in Congo vinden we verkiezingen wel nog steeds van groot belang. En ook de nationale soevereiniteit, natuurlijk. De onze gooien we te grabbel, die van de ex-kolonies respecteren we scrupuleus. Maar ergens versta ik ook wel die technocratisering en die europeanisering van de macht. Ze zijn paniekerige pogingen tot antwoord op de diepe crisis van de Westerse democratie, al geloof ik niet dat zakenregeringen de oplossingen zijn, of dat technocratie het enige mogelijk vervolg is op democratie.

7.

Dames en heren, het afgelopen jaar ben ik intensief betrokken geweest bij een grootschalig burgerinitiatief in België, de G1000. Twee weken geleden brachten wij in Brussel een toevalssteekproef van meer dan zevenhonderd burgers bijeen om een dag lang te delibereren over de grote uitdagingen van onze samenleving. Het was indrukwekkend om te zien hoe aan tafels van tien mensen van alle rang en stand gedurende meer dan tien uur op toegewijde en buitengewoon hoffelijke wijze met elkaar in gesprek gingen over de sociale zekerheid, het migratiebeleid en de financiële crisis. Daarbij werden ze geholpen door het exposé van experts en de bemiddeling van de tafelbegeleiders. Het proces is nog lang niet ten einde: tot eind april gaan 32 willekeurige burgers verder aan de slag met de aanbevelingen van die dag in Brussel. Het grote verhaal van de G1000 bespaar ik u voor een volgende ontmoeting, maar nu al kan ik u zeggen dat dit soort vormen van participatieve en deliberatieve democratie veelbelovend zijn om zuurstof te geven aan een in ademnood geraakte representatieve democratie. De crisis van de democratie lossen we niet enkel op door het woord aan de techneuten te geven, maar ook door de burger een nieuwe stem te verlenen. Want ook bij ons, in Europa, draait democratie niet enkel om *le vote*, maar ook om *la voix*, niet enkel om het stemmen, maar ook om de stem van de burger tussen twee verkiezingsdagen in.

8.

In hoeverre brengen verkiezingen de democratie dichterbij, in Congo, maar ook daarbuiten? Verkiezingen blijven voor mij de belangrijkste vorm van burgerinspraak in een moderne democratie, maar het is een illusie te denken dat elke periode van transitie er per se volledig mee moet beginnen en het is een illusie te denken dat je democratie tot de stembusgang kan herleiden. Verkiezingen, kortom, lijken mij noodzakelijk, maar niet voldoende, zowel in Afrika als in Europa. Want in de historische tijden die we nu beleven zit elke democratie, zelfs de meest geconsolideerde, in een periode van transitie.

De vraag naar het democratiserend vermogen van verkiezingen vormt ook het onderwerp waarmee ik mij het komende jaar verder zal bezighouden, onder meer in de collegereeks die ik na Nieuwjaar ga verzorgen voor het Honours College van deze universiteit. Als schrijver ben ik niet van plan om hoorcolleges te geven, of werkcolleges. Het worden zoekcolleges waarbij ik met de studenten wil speuren naar enkele zinnige antwoorden op cruciale vragen omtrent recht, vrijheid en verantwoordelijkheid. Met zijn uiterst moedige rede van november 1940 toonde Rudolph Cleveringa, hier in dit Groot Auditorium, als geen ander aan dat democratische waarden een bijzonder kostbaar goed zijn die het verdienen om verdedigd te worden. In die geest wil ik de naar hem vernoemde leerstoel dan ook met graagte bekleden.

Dames en heren, het is een merkwaardig gevoel hier op dezelfde plek te mogen staan waar ik elf jaar geleden mijn proefschrift mocht verdedigen. Toen was ik vooral bezig met de verre prehistorie van de mensheid, nu met de toekomst van de democratie: dat klinkt groter als breuk dan het is. In beide gevallen ben ik geboeid door vormen van samenleven op de lange termijn, door dat eeuwige gesputter dat menszijn heet. Het is dezelfde verwondering en verontwaardiging die mij drijft, het is hetzelfde verlangen naar schoonheid en troost.

Het is dan ook een genoegen om na al die jaren terug verbonden te mogen zijn met enkele collega's van toen. Ik dank in het bijzonder prof.dr. Willem Willems van de Faculteit der Archeologie omdat hij mij heeft willen voordragen bij de Raad van Decanen voor deze prachtige leerstoel. Ik kijk er naar uit om met mijn goede vriend David Fontijn opnieuw uren te mogen discussiëren. En ik plan nu al een reünie van de redactie van *Archaeological dialogues* in café Eigenzorg bij het station. Als er één plek is waar tijdens mijn Hollandse jaren het intellect werd aangescherpt, zowel over prehistorie als over politiek, dan wel daar, tijdens de epische redactievergaderingen van dat blad. Wij hadden het voorrecht om als vrije burgers te mogen spreken in een stad waar een halve eeuw eerder een man in deze zaal zijn moed had bijengeschaapt. Hem is het die wij vandaag met dankbaarheid gedenken.

Ik heb gezegd.

Noten

- 1 <http://www.aeta-network.org/wp-content/uploads/2011/11/COMMUNIQUE-DE-PRESSE-N°045-2011.pdf>
- 2 <http://www.rnw.nl/afrique/article/brutalisé-pour-avoir-chanté-pour-l'opposition>
- 3 http://lephareonline.net/lephare/index.php?option=com_content&view=article&id=4583:campagne-electorale-dans-la-violence--week-end-noir-a-lshi-mbuji-mayi-et-kinshasa&catid=44:rokstories&Itemid=106
- 4 <http://radiookapi.net/actualite/2011/09/06/kinshasa-vives-tensions-entre-la-police-et-les-militants-de-l'udps-a-limete/>
- 5 <http://congosiasa.blogspot.com/2011/11/some-violence-but-little-stumping-as.html>
- 6 <http://www.culturecongolaise.net/?p=7927>
- 7 http://www.ambardc.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=92:le-president-kabila-face-a-la-presse-l-le-congo-avance-et-ceux-qui-pensent-qu'ils-ne-peuvent-pas-avancer-avec-nous-peuvent-rester-r&catid=42:rokstories
- 8 <http://congosiasa.blogspot.com/2011/11/where-tshiseke-di-is-coming-from.html>
- 9 De Morgen, 22 november 2011.
- 10 Interview met Kris Berwouts, directeur EurAc, gepubliceerd in *La situation des droits de l'homme en RDC à la veille des élections présidentielles et législatives de 2011* (Brussel).
- 11 Paul Collier 2010: *Wars, Guns & Votes: Democracy in Dangerous Places*. Londen: 200.
- 12 Collier 2010: 18-50.
- 13 Staffan Lindberg 2007: Democratization by Elections in Africa Revisited. Paper presented at the American Political Association's 103rd Annual Meeting. 20, 21, 13.
- 14 Lindberg 2007: 15.
- 15 Collier 2010: 200.
- 16 Joseph E. Stiglitz 2002: 18.
- 17 CENCO 2011: Plaidoyer pour la consolidation de la paix et de la démocratie par un processus électoral apaisé. 8-24 october 2011.
- 18 John Keane 2009: *The Life and Death of Democracy*. Londen: 630.

DR. DAVID VAN REYBROUCK

foto gemaakt door Stephan Vanfleteren

David Van Reybrouck (Brugge, 1971) is schrijver. Hij studeerde archeologie in Leuven en Cambridge en promoveerde in Leiden. Hij debuteerde in 2001 met *De plaag* dat veelvuldig werd bekroond en vertaald. Zijn politieke pamflet *Pleidooi voor populisme* baarde opzien en bezorgde hem in 2009 de Jan Hanlo Essayprijs en de Vlaamse Cultuurprijs voor Kritiek en Essay. Zijn theaterteksten *die Siel van die Mier* en *Missie*, bekroond met respectievelijk de Taalunie Toneelschrijfprijs en de Arkprijs van het Vrije Woord, werden en worden met groot succes opgevoerd in België, Nederland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk. Zijn grootste succes is *Congo. Een geschiedenis*, waarvan intussen bijna tweehonderdduizend exemplaren zijn verkocht. De rechten werden verkocht aan zeven landen.

Universiteit Leiden